

70 onns «quarta lingua naziunala»

Ils 20 da favrer 1938 è il rumantsch daventà la quarta lingua naziunala svizra

DA RICO VALÄR

■ **Precis oz avant 70 onns è stada la votaziun federala davart il rumantsch sco quarta lingua naziunala. Il pievel svizzer ha sustegnì il postulat cun 572 129 cunter 52 267 vuschs, damai cun bundant 90%, in resultat che fa smirvegliar!** Co èsi stà pussaivel da mobilisar talmain la populaziun a pro dal rumantsch? Co è naschida l'idea da postular ch'il rumantsch daventia la quarta lingua naziunala svizra? Tge ha la votaziun purtà al rumantsch?

Il rumantsch è stà durant lung temp la lingua la pli derasada en Grischun, dentant sco lingua uffiziala vegniva duvrà gia en la Republica da las Trais Lias sper il latin cunzunt il tudestg. Quai na s'ha betg midà cun l'adesiun dal Grischun a la confederaziun (1803). Pir dapi il 1880 vegn discurren en la costituziun chantunala da trais linguas uffizialas. En la costituziun federala dal 1848 e dal 1874 na vegn il rumantsch betg menziunà.

Ina idea nascha

Il postulat ch'il rumantsch stuess daventar ina lingua naziunala fixada en la costituziun federala nascha al cumenzament dal 20avel tschientaner, en connex cun ina «nova» conscienza rumantscha: Tras la confruntaziun adina pli ferma cun il tudestg ed autras linguas vers la fin dal 19avel tschientaner, causada oravant tut dal turissem e da l'industrialisaziun, hai dà da quels onns ina ferma digren dal rumantsch. Al medem temp, u era sco reacziun, è dentant creschida la conscienza e la valorisaziun da l'atgna lingua e la voluntad da mantegnair quella: Ins ha fundà uniuns regionalas e la Lia Rumantscha, ins ha cumenzà a perscrutar il rumantsch (quai che sa reflectescha en la fundaziun dal Dicziunari Rumantsch Grischun ed en las publicaziuns en las Annalas) ed i ha dà in ferm augment da la producziun da litteratura e pressa rumantscha. L'idea ch'il rumantsch stuess daventar la quarta lingua naziunala è vegnida explicita cun la fundaziun da la Lia Rumantscha dal 1919, gia che Giachen Conrad, in dals iniziants e ditg president da la Lia, ha integrà questa pretaisa sco emprim punct en ses program d'acziun pro rumantsch. Dentant eran blers, era Rumantschs, persvadids che quai saja ina pretensiun illusorica e nunrealisabla.

La concretisaziun da l'idea

Propi concretisà è il postulat vegnì pir en ils onns 1930. In impurtant promo-

Tut las grondas gasettas svizas han rapportà antruras dal rumantsch.

tur da la discussiun areguard la midada da la costituziun federala per integrar il rumantsch è stà Otto Gieré, in giurist da Samedan. El ha formulà gia dal 1931 l'artitgel costituziunel davart las linguas ch'è vegnì acceptà tal qual dal 1938. Il tric essenzial da quel artitgel era da differenziar tranter las quatter linguas naziunales e las trais linguas uffizialas; uschia han ins pudì garantir ch'il rumantsch vegnia fixà sco lingua naziunala senza obligar la confederaziun da stuair porscher translaziuns rumantschas da tut ils documents uffizials.

Dal 1934 ha Otto Gieré salvà in discurs a Razén entitulà Il rumauntsch al spartaviàs. En quel discurs appellescha el surtut al pievel rumantsch da sa dasdar or da sia letargia e d'avrir ils eglis per la situaziun da la lingua. El suttastritga ultra da quai ch'in mez impurtant per ina valorisaziun pli ferma dal rumantsch saja ch'el vegnia fixà sco lingua naziunala en la costituziun. Per cuntanscher questa finamira pledescha el per ina propaganda da pressa naziunala per sclerir

il pievel davart «nossa lingua e nossas finamiras».

Persvader ils politichers

Suenter ina debatta en il cussegl grond dal Grischun iniziada dal deputà Sep Mudest Nay è la dumonda vegnida inoltrada ils 21 da settember 1935 da la regenza grischuna sco istanza al cussegl federal. En la seduta dal cussegl naziunala dals 8 d'october 1936 ha il cusseglier naziunala Giusep Condrau preschentà e motivà in'interpellaziun areguard la reconuschientscha dal rumantsch sco quarta lingua naziunala. In fervent promotur politic da la quarta lingua era il cusseglier federal Philipp Etter che ha tegnì en quest connex differents referats en ravugls politics e publics. Ina cumpontenta politica impurtanta per il success dal project era il squitsch da l'exteriur (dals nazis al nord e dals fashists al sid). Cun il pass politic da fixar sco lingua naziunala ina lingua minoritara discurren da main d'in pertschient da la populaziun han ins pretendì da statuir

FOTOS MAD

in exempel cunter la «cultura d'unificaziun» tudestga e cunter las quaidas talianas da definir il rumantsch sco dialect talian.

Persvader la populaziun

Per infurmar e persvader la populaziun davart il rumantsch e la necessitad da fixar el en la costituziun sco quarta lingua naziunala han ins fatg a partir da l'onn 1936 ina gronda campagna da pressa naziunala e perfin internaziunala. Ins ha empruvà da mussar ch'il mantegniment e la tgira dal rumantsch saja in problem naziunala (p. ex. W. A. Liebeskind), ed ins ha argumentà tranter auter che la cultura rumantscha saja insatge dal pli stget svizzer ch'i dettia. In argument che persvadeva da quel temp ch'ins era en tschertga da l'identitad naziunala.

Ina persuna fitg activa en questa campagna è stà Peider Linsel, da quel temp in um da gia quasi otganta onns che enconuscheva bleras personalitads impurtantas da tut il pajais. Ensemen

sun sia figlia Bignia Piguët ed Antoine Velleman e ha el fundà la Pro Grischun ed ha organisà sairadas rumantschas e tegnì referats en tut la Svizra, surtut er en la part romanda. Sia poesia Tamangur è daventada in emblem da la campagna. Tut las grondas gasettas svizas han rapportà dal rumantsch. Grondas ediziuns spezialas han fatg per exempel la «NZZ», la «Zürcher Illustrierte» e «l'Illustré». Da quel temp èn vegnids stampads passa 1500 artitgels areguard il rumantsch en la pressa svizra, però er a l'ester, per exempel en las impurtantas revistas franzosas «Vie», «Le Mois» e «L'art vivant», en la «Revue mensuelle» da la chombra da commerzi a Londra, en il «Heroldo de Esperanto» ed en divers periodics talians, tudestgs ed olandais.

Ina istorgia da success?

I n'è betg simpel d'eruir las consequenzas realas da questa votaziun per il rumantsch. Per l'enconuschientscha dal rumantsch en Svizra ed a l'ester e per il «status» da la lingua è la votaziun segir stada in grond success. La reconuschientscha costituziunala dal rumantsch ha fin oz ina valor simbolica enorme ed è stada ina basa indispensabla per ulteriuras pretensiuns politics e per la tgira instituziunala da la lingua.

In fatg è dentant ch'il rumantsch ha pers enavant bler terrain en ils decennis suenter la votaziun. La valorisaziun supplementara da la lingua tar ils pleaders, ch'ins aveva spetgà, n'è betg propi succedida. Precis en ils onns quaranta e tschuncanta han blers gi l'impressiun ch'il rumantsch saja in impediment e discurren tudestg cun ils uffants.

Forsa daventa uschia gist la votaziun dal 1938 in cas exemplaric che mussa ch'il «status» giuridic e politic d'ina lingua e la reputaziun ed enconuschientscha da quella a l'extern da ses territori tradiziunals n'èn betg ils aspects pli decisivs per sia vitalitad. Il rom da structures, leschas, models, strategias, statisticas e product branding ch'ins ama tant en il mund rumantsch è per il giat sch'ins na sa concentrescha betg cun forzas e raps sin quai che quinta propi per che la lingua vivia! En il «Fögl d'Engiadina» dals 22 favrer 1938 legian ins: «Da l'artichel nouv nu dependa que auncha scha nosa lingua materna po eir sün lungia düreda gnir salvada. Cò ais que la vita d'imincha di chi quinta ed il möd da cuntegn dad iminch'ün in quaista vita d'imincha di.»